

על האידיאות ומהלכן

(לספרו של הרב חגי לונדין "ביאורים למאמר למהלך האידיאות בישראל לראי"ה קוק")
הוצאת מעליות, 315 עמ'

הרב חגי לונדין, בוגר ישיבת הר המור וישיבת ההסדר במעלה אדומים, הוציא לאחרונה ספר המבאר את מאמרו ההיסטוריוסופי של מרן הרב קוק זצ"ל "למהלך האידיאות בישראל". ספר זה יוצא דופן בכך שהכותב ראה לנכון להשתמש בהסברים הלקוחים גם מחוץ לשפה של הרב. קל יותר ומובן פחות לבאר את שפתו של הרב קוק מתוך מאמרים וכתבים אחרים שלו עצמו. הרב לונדין מציע ביאור לכל משפט הנראה כסתום, ופעמים אף 'מתחייב' בכך בפרשנות אישית¹.

1. דוגמא: בתחילת פרק ג של המאמר כותב הרב זצ"ל: "והמעמד הנישא והנשגב הוא הכין לו די כוח, המספיק בערך גם לאותם ימי הירידה, לימים אשר האידיאה הלאומית החלה אחרי צאתה מחדר הורתה, ממקור האידיאה הא-להית, לרדת 'כציפור נודדת מן קנה' אל התכסיס המעשי העב והמגושם". יש להבין מהו אותו "מעמד" שהכין די כוח גם לימי הירידה. הרב קוק הזכיר את ה"מעמד" פעמיים בשורות הקודמות. תחילה, בסוף פרק ב כתב: "וכנסת ישראל במעמדה הנשא והנשגב, בימים מקדם, בימי פריחתה והתחלת גדולה, בימי 'חסדי נעוריה ואהבת כלולותיה' הגיעה בנשמתה המזהירה, בתעופה גדולה למקור האורה העליונה". אם כן, על פי התיאור כאן, ניתן להבין שהמושג "מעמד" בתחילת פרק ג מכוון לדור המדבר. ואכן כך פירש הרב לונדין: "והמעמד הנשא והנשגב הוא - מעמדה של האידיאה הלאומית בדור המדבר, הזמן אשר בו הופיעה האחדות בין האידיאות".

ברם, בתחילת פרק ג (עוד קודם הציטוט הנידון) מזכיר הרב קוק זצ"ל את המושג "מעמד" בהקשר אחר לטעמי. כך כתב: "כבר היו שני המאורות הללו 'משתמשים בכתר אחד' בישראל, והאידיאה הלאומית היתה עומדת **במעמד** שווה, בכל קומתה ובכל הסתעפות חיליה והמון תכסיסיה עם האידיאה הא-להית, המחיה כל ומעדנת כל שטפי החיים ותנועותיהם בריח בשמי עדן גן א-להים".

כאן מתאר הרב תיאור אוטופי - "והאידיאה הלאומית היתה עומדת במעמד שווה בכל קומתה ובכל הסתעפות חיליה". האם יתכן וכוונתו לתאר את המצב בתקופת דור המדבר? האם כך אפשר לתאר מצב דור שהיו בו גם ירידות מלבד הקומות הנשגבות שאליהם הגיע? לעניות דעתי הרב רומז כאן בביטויים רבים לחיי גן עדן. כך יש לפרש את המשך דברי הרב קוק שם: "אלא הקטרוג של התכונה המעשית הקודרת, בהיפגשה במכשולי הדרכים האפלים, ברקבובית שבחיי החול, היחידים והציבוריים".

זהו תיאור של גירוש אדם הראשון מגן עדן או של הבריאה עצמה. עצם הבריאה היתה בבחינת 'קטרוג', צמצום האור הא-להי, חטא. הרב קוק רומז כאן למדרש רבה המפורסם העוסק בחטא הלבנה ובחטא הארץ, עיי"ש. גם בהמשך דברי הרב קוק יש רמזים נוספים שהוא מכוון אל הבריאה עצמה: "לימים אשר האידיאה הלאומית החלה, אחרי צאתה מחדר הורתה, ממקור האידיאה הא-להית, לרדת כציפור נודדת מן קנה אל התכסיס המעשי העב והמגושם. אוויר העולם, שהיה מלא כל כך זוהמת הבהמיות ופראות האליליות..."

על פי הבנה זו המצב שבו שני המאורות שימשו בכתר אחד הוא המצב שהיה קודם חטא אדם הראשון. מתוך כך מובן מדוע ראה הרב קוק להשתמש בתיאורים אוטופיים אלו. ההערה השנייה שכתבנו מכריחה גם כן הבנה זו.

תוך כדי קריאת הספר התעוררו בי שתי הערות הנוגעות להוצאה המבוארת של הספר. הערה אחת פרטית, המתייחסת להקדמה הרביעית של הרב לונדין לספרו; והערה כללית יותר, שצצה דווקא מתוך העיון הפרטני והדקדקני בקריאת המאמר מתוך הספר המומלץ.

א. האידיאה - "מושג מגוייר"?

בהקדמה הרביעית לספר מצביע הרב לונדין על כך שאת המושג "אידיאה" שאב הרב קוק מעולם המושגים של אפלטון. באמת יש מקום לדון כיצד למאמר העוסק בנינוח ההיסטוריוסופיה היהודית נבחר כותר הנושא מושגים מהפילוסופיה הלא-יהודית. כמובן, על המושג "אידיאה" העמיס הרב קוק כוונות ורעיונות נוספים מעבר למה שהוא מייצג בפיו של אפלטון. המושג "אידיאה" בכתבי הרב מכוון לכוח רוחני חי המשתלשל ומתחבר אל החומר, ולא מנותק ממנו. אך כאן יש לשאול: האומנם הרב קוק גיירי (כלשונו של הרב לונדין) את מושג האידיאה מיוונית כפי שהרמב"ם גייר מושגים מן הפילוסופיה של אריסטו? תשובתי היא שלא.

ברצוני להבהיר שהחיפוש אחר המקורות למושגים הוא בכתבים העוסקים בנגלה. יתכן ומושגים אלו אצורים בחכמה הפנימית, אך הם לא נאמרו בפירוש ובבירור לעיני כול. גם לגבי עצם השימוש במושג "אידיאה" אצל אפלטון, היו שטענו שהוא שמע על כך מנביאי ישראל. הרב קוק אמנם משתמש במונח "אידיאה" במובן אחר מזה של אפלטון, אך המקור לשינוי זה קדום הרבה יותר.

פלוטינוס (פילוסוף בן המאה ה-2 למניינם), מייסד התפיסה הניאופלטונית, טבע בעולם הפילוסופיה את המושג של אחדות עם הא-ל. תלמידו סיכם את שיעוריו והוציאם לאור בשם 'איניאדות' (תרגום: ספרים). הספר פורסם בערבית תחת השם 'התיאולוגיה של אריסטו'. כך במשך שנים חשבו שמדובר בעוד ספר של אריסטו.

פלוטינוס השפיע על הפילוסופיה היהודית השפעה מכרעת? למרות זאת הוא לא כל כך מוכר. כתוצאה מהשפעתו התפרסמה התפיסה של 'ההאצלה', בלשון אחרת: השתלשלות. חיבור זה בין הנפש הגשמית החיה, הרוצה, למקורה העליון, משפיע על תפיסת המושג "אידיאה". אם מהאידיאה השתלשלו נפשות בעלות 'רצון' וחיות, אם כן גם בה טמונים כוחות אלו.

פלוטינוס עסק רבות בשלילת התארים החיוביים מה-א-ל, ואף על פי כן הוא מתאר את חוויית הדביקות עם הא-ל. לכאורה זו סתירה, אלא שפלוטינוס סובר שכפי שהא-ל הוא טרנסצנדנטי כך גם הנפש הטהורה של האדם (לא התודעה) היא טרנסצנדנטית ביחס לאדם. העולה הוא שיש אחדות בין הנפש של האדם לא-להים. הנפש שואפת לחזור אל מקורה. יש אפשרות לחוות אחדות זו.

התפיסות הניאופלטוניות מאופיינות בדרך כלל על ידי המחשבה שלנפש יש קיום עצמאי מהגוף, משום שמקורה של הנפש היא מהנפש 'על', וכאן ניכרת ההשפעה האפלטונית. הרעיון בדבר השאיפה להתפתחות אצל האידיאות החיות, הרצון העולמי, גם הוא נמצא כבר בפילוסופיה המודרנית, למשל אצל ברגסון. חידושו של הרב בעניין זה הוגדר על ידי הרב הנזיר במאמר שכתב ואחר כך פורסם כהקדמה לאורות הקודש (עמ' 21), עיי"ש. יתכן שגם בריה"ל אפשר למצוא רמז לרעיון ה"אידיאה" החיה, במונח "הענין הא-להי".

2. עמד על כך הרב הנזיר. עיי קול הנבואה עמ' יב אות ג - "השפעת הפילוסופיה היהודית".

הרב הנזיר בביאורו לכוזרי (ב, ו) כתב שגם ה"ענין הא-להי" שאוב מהוגי דעות קודמים: הענין הא-להי, יסוד שיטתו של ר' יהודה הלוי, הוא בערבי 'אלאמר אלא-להי', הוא המאמר הא-להי, הלוגוס.

ושם:

הלוגוס מיסודו של ר' שלמה אבן גבירול בעקבות הניאופלטוניים והאלכסנדרונים. נחלקו הדעות בביאור המושג 'לוגוס' אצל פילון האלכסנדרוני. השיטות הניאופלטוניות, ובראשן פלוטינוס, ודאי הגדירו את המושגים הרוחניים כגון "נפש", כעניינים חיים המשתלשלים על ידי האצלה לעולם החומרי. מתבאר שלא הרב קוק גייר את מושג ה"אידיאה" של אפלטון³. מושג זה קיבל אינטרפרטציה הקרובה למחשבת היהדות על ידי הפילוסוף פלוטינוס כבר אלפיים שנה קודם! בהמשך, בתהליך ארוך הכולל גם זיקוק המושגים של פלוטינוס, הופיע המושג "אידיאה" של פלוטינוס 'מגוייר' בספרו של ר' יהודה הלוי תחת השם "הענין הא-להי", וכך הלאה בכתבי המחשבה והאמונה היהודיים.

ב. האידיאה השלישית

הרב לונדין פתח את ספרו במשפט הבא:

מושכל יסוד הוא כי בבסיסה של כל חברה אנושית מונחות שתי קומות. הקומה הראשונה הינה "סגנון החיים הסדרניים" של החברה... מלבד זאת, ישנו יסוד נוסף לחיי החברה, והוא "סגנון המחשבה של הרעיון הרוחני". בכל קיבוץ אנושי ישנו ממד רוחני - האמונה, המוסר, הדת, השאיפה למוחלט. בפרקים הראשונים עוסק הרב קוק בביאור שתי קומות אלו. אולם בפרק החמישי אנו פוגשים אידיאה נוספת - האידיאה הדתית. הרב לונדין מסביר לאורך כל הספר שאידיאה זו משקפת את הירידה של האידיאה הלאומית למצב גלותי של "אידיאה דתית". זאת אומרת, שהאידיאה הדתית היא ביטוי מוקטן של האידיאה הלאומית⁴. בלשון אחרת ננסח זאת כך: במצב מתוקן, אין קיום לאותה אידיאה דתית. ממילא "למהלך האידיאות בישראל" עוסק ביחס שבין שתי אידיאות בלבד. ננסה לבחון תובנה זו.

3. **הערת העורך (ע. א.):** הרב הנזיר מבקר, די בחריפות, את מושג האידיאה' האפלטוני. עיי קול הנבואה עמי' לח ס" ד - האידיאה היונית: "**הצורה**, או **האידיאה**, בת האמנות האלילית, היא ראשית ההיגיון העיוני היווני. בהסתכלות העולם האמנותי, האלילי, הדברים הם כמו שנראים, או צפויים. הצורה - היסוד. **אפלטון** בנה לו ממעל לעולם הנראה, הגשמי, עולם שני, עליון, עולם **המינים הנצחיים**. אך גם אותו עולם כמו **אופטי**, נראה, הוא. האידיאה צפויה, כמו צלם אולימפי...". ובעמי' לט ס" ז - צלם האידיאה: "צלם, הצורה הצפויה, המיטפיסית, כפסל הנראה, **איזול** הוא, באיית הנפש האלילית...". ובשיעוריו לאמונות ודעות הוסיף הרב הנזיר שאף פלוטינוס לקה במידה של הגשמה.

4. לדוגמה: עמי' 153 - "הירידה משאיפת כלליות חובקת עולם, מהרצון להופעת המגמה המוסרית בכל מערכות החיים להתכנסות במערכת דתית חסרת ממשות ארצית - אידיאה דתית... המעבר מממלכה ריבונית המכלילה את כוחות החיים כולם למסגרת פרטית, לחיי קהילתיות זעירה". עיי גם עמי' 147 ועוד.

מאמרו של מרן הרב קוק "למהלך האידיאות בישראל" הוא בעל שני פנים. בפרקים א-ב המסה עוסקת בביאור האינטראקציה התיאורטית בין שני גורמים: האידיאה הלאומית והאידיאה הא-להית. האידיאה הא-להית היא מקור ההויה היסודי של האידיאה הלאומית. אך כאשר הרב מגיע לתיאור ההתפתחות בפועל, בפרקים ג-ו, התנועה והזרימה של שתי האידיאות הללו תלויות בעיקרן באידיאה שלישית שכלל אינה מוזכרת עד כה והיא 'האידיאה הפרטית' (בלשונו של הרב "האידיאה הדתית"). אביא כמה דוגמאות לכך:

בפרק השלישי מסביר הרב מה גרם לעם ישראל לרדת ממצב מתוקן בימי מלכות שלמה: אבל רק הרוח הלאומי בייחשו הכללי התרומם למידת גובהו בימים הטובים ההם של ההתעלות ההיסטורית, וייחש את מקור חייו וקרן ישעו בתוכן ההופעה של הרעיון הא-להי. המוסר הפרטי עוד לא נודרך לבוא לידי מידה זו ותכנית החיים של היחידים לא יכלה להתאים גם היא אל ההרמוניה העליונה הזאת.

אמנם מבחינה לאומית המצב הרוחני היה בשיא תפארתו, אך עולמו הרוחני של הפרט לא היה מפותח. כל עיקר חיותו בא לו מקישורו אל תפקודו של הכלל. המציאות והשכיחות של הנבואה היא זו שגרמה לתחושת מלאות בפרט, אך מקורה של מלאות זו היתה בשורשים מחוץ להכרה האישית. הריקות הפרטית היא זו שהביאה בסופו של תהליך לחורבן הבית הראשון. וכלשונו של הרב:

מן אז החל להתנוודד זה הכסא האיתן אשר הקם על כסא ד' לבית דוד.

אמת, הרב אינו מסתפק בתיאור ההתרוקנות של הפרט:

התגעשה חיית האדם, ויגדל שוויון הרוח ורפיון החפץ לכל נישא ונאצל.

אלא גם מתרגם את התוצאה של השבר הפרטי ביחס אל האידיאה הלאומית:

הרעיון הלאומי החל להיפרד מיניקתו העזה משדי הרעיון הא-להי.

אך שורש הנפילה טמון באדמת הפרט.

בפרק הרביעי מתואר המצב בגלות. האידיאה הלאומית וזו הא-להית אינן מוצאות אפשרות לחול במציאות והן מצטמצמות לחיי הפרט, היחיד. והנה גם בגלות הכוח הפועל הוא 'האידיאה הפרטית':

ואורות פזורים תפיץ פה ושם בין שרידים יחידים דורשי א-להים, מהירי אמת וצדק, שבכל

עם ולשון. בדרכה זו עשתה את החיזיון של התעודה הישראלית שנצחה את כל מנצחיה

ביסודה העיקרי. סוף סוף זיככה מיליוני לבבות להפיח רוח חדשה בגויים וממלכות, הפיגה

הרבה את רשעת האדם האלילי.

רעיונות מבית מדרשה של היהדות פושטים בדתות האחרות ובכך מיישרים דרך למלך המשיח.

הפרק החמישי מציב את עניינו של בית שני כשייך לפרט:

הבית השני לא הוכן להשבת אותה האיתנות של האמה במלא המובן. לא כוח ציבורי ישראלי

הופיע עליו, כי אם כוח של יחידים.

כעת זוכה 'אידיאת הפרט' לשדרוג מיוחד במעמד האידיאה הא-להית לטובתה, כשזו הופכת

להיגלות כ"אידיאה הדתית". היא חולקת רשות ושם לעצמה, והיא מתבלטת באופייה הפרטי

המיוחד. מתוך כך, בדיעבד, מתחיל להתפתח יחס של 'לכתחילה' אל מציאות החורבן:

זהו החינוך הגדול והארז, של הרחבת התכסיס הדתי והשפעתו בהמון דקדוקי תורה ודקדוקי

סופרים.

כתוצאה מכל האמור עד כה, מובן מה הצורך בביאור היחס בין הפרט והכלל:

האידיאה הא-להית, בתור נשמת האומה, הולכת מן הכלל אל הפרט במהלך של אור ישר. יסוד התגלות פעלה הוא יסוד הכלל, ומעושרה של האורה הא-להית הרבה הזורמת בקרב הכלל... מתמלא הפרט - שהוא מחבר אל הכלל ושהוא חלק מחלקיו - מילוי שלם וגמור. תחושת המלאות בחיי הפרט תצלח רק אם יפנים את עובדת היותו ולד של הכלל ולא מולידו. **אולם, בהכרח כוונת הרב היא שהפרט חייב לבסס מתוך נקודת מבטו הסובייקטיבית, לברר מזווית הראיה האישית שלו, את עובדת היותו 'חלק'. אין בכוונת הרב להטיף לביטול הפרט, אדרבה, ביטול זה הוא שהביא את החורבן והגלות. האין חובת בירור זו של הפרט ראויה להיחשב כ'אידיאה' מלכתחילה? כפי שהאידיאה הלאומית אינה עומדת בפני עצמה אלא שואבת את כוחה מהאידיאה הא-להית, כך היה ראוי לומר שהאידיאה הפרטית (ל"א: האידיאה הדתית) שואבת את כוחה מהאידיאה הלאומית, הלוא כן? וממילא מדוע - "ההשפעה הדתית והלאומית נעשו בסוף בהכרח צרות זו לזו"? האין בכוחן להשלים אחת את השנייה? או אולי צרות זו זמנית היא?**

יתר על כן, תכנים המועילים להרחיב את אופק המחשבה של האומה, לימודים גדולים ועמוקים שהיו גנוזים באורו של הכלל יכלו דווקא מתוך הגלות - הארת אידיאות הפרט, בחשכת הלילה של האידיאה הלאומית - להתגלות.

בסוף הפרק החמישי מבאר הרב קוק שלידת הדתות גם היא "הורתה שלא בקדושה" - האידיאה הפרטית (כשהיא נגלית לבדה). אם חורבן בית ראשון נבע מחסרונה של האידיאה הפרטית, הנה כעת דווקא קיומה של זו האחרונה מביאה בעקבותיה קלקולים היסטוריים. הנצרות מעוניינת בביטול המושג 'עם סגולה', בביטול הלאומיות הישראלית מתוך מבטה על אפשרות הקיום בבית שני ללא אידיאה לאומית.

גם תנועת הכפירה צמחה על רקע האידיאה הפרטית שאינה מסוגלת להעניק תשובות מספקות לנפש עייפה וצמאה.

והנטייה הדתית, שנטתה את דרכה מהאידיאה השרויה בתוך הלאומיות הישראלית, ושאינ לה שום אחיזה בעולם הרוח כי אם הסיוע המוסרי הפרטי שהיא מסבבת בעולם, לא תוכל לעמוד בתקופת התברכות של התרבות החברתית.

בפרק האחרון מתאר הרב את איחודן של שלוש האידיאות יחד:

לא רק **האורה הא-להית** בצורה שקבעה לה בעמים אחרים, **ולא רק האידיאה הדתית** לבדה על פי צביונה שקבלה בגלות בהעתקה ממקור חייה, **ולא רק האידיאה הלאומית** המפורדת - אבל את כל אלה יחד הנונו מתכשרים עתה לקבל. נס השלום של האידיאות האלה.

לאור הדברים האמורים עד כה, יתכן שיש להבין באופן אחר את כוונת הרב קוק בכותר "למהלך האידיאות בישראל". אמנם בריש דבריו עוסק הרב קוק באידיאה הא-להית ובאידיאה הלאומית, אך המאמר מכוון בדבריו לשלוש אידיאות: נוסף על השתים הללו גם 'האידיאה הפרטית'⁵.

5. שאלת היחס בין הפרט והכלל זוכה להתייחסות בידי הרב זצ"ל כבר בראשית כתיבת עין אי"ה. בביאורו למסכת ברכות (א, כ) מסביר הרב מדוע יש הפסק מעט בין גאולה (כלל) לתפילה (פרט): "כי אף שצריך האדם שישים כל מעייניו על ישועת הכלל, מכל מקום צריך הוא להיות עסוק גם כן בשלמותו הפרטית, אלא שצריך שתהיה כוונתו להיאחד על ידי שלמותו אל הכלל, ובוה איננו נפרד מהכלל גם בהיותו עסוק בשלמותו הפרטית". כלומר, לא סומכים באופן מוחלט גאולה לתפילה משום שאין לצפות לסמיכות-התבטלות הפרט אל הכלל.